

Karaköy’de ‘Çeşitli Sanat Alemleri’ DİKKAT HAFRİYAT VAR!

YAZI AYŞE KÖKSAL

GİRİŞ SPOT: Ülkemizde devlet destekli sanat kurumlarından şirket destekli sanat kurumlarına doğru süratli bir geçiş yaşanırken ve sanatçılar şirket bilançolarındaki mütevazı yerlerini alırken, cesaret verici bir hızla çoğalan ve bağımsız sanatçıların kurdukları insiyatifler bağımsız, protest ve deneysel sanat adına en önemli girişimleri temsil ediyor. Bu eşik noktasında, kurulduğu 1996 yılından beri özgür sanat üretimine damgasını vuran, İstanbul’un ‘gerçek estetiğini’ yorulmadan gözler önüne seren Hafriyat grubu mücadele alanını yeni bir mekanla genişletiyor: Çeşitli Sanatlar Alemi. Ayşe Köksal, kamusal sanatta dönüm noktası mahiyetindeki girişimin bu yeni mekanı vesilesiyle Hafriyat’ın dününü, bugününü ve muhtemel yarınlarını değerlendiriyor. İzlemek kadar destek vermenin de zamanının gelip çatıldığını vurguluyor.

SPOT 1: Sanatçı girişimleri, cemiyet ve birlik mantığında bir araya gelip üretim yapmaktan çok farklıdır. Bunlar kimliği olan, aktivist ve protest, köksüz ve bağımsız, hatta mekânsız, araştırmacı ve deneysel ortaklıklarıdır. Sadece olan biteni betimlemeye izin veren, ama olguları eleştirmeye ve değiştirmeye kalkın sanatçıları marjinalleştiren görüşe karşı dururlar.

SPOT 2: Belli bir gruba dâhil olmadan kendi başlarına hareket ettikleri için tepki görmüşler; kimseye danışmadan sergi açtıkları için “büyükleri” tarafından azarlanmaya kadar varan kınamalara maruz kalmışlar. Bu dışlanmışlık duygusu ana çizgideki hiçbir “takım”a dâhil olmamak, orta yol politikası gütmemek, ayrımcılık yapmamak ve amatör bir yapı benimsemeyi doğurur Hafriyat’ta.

SPOT 3: Zeytinoğlu’nun yerinde deyişiyle İstanbul “flaneur”leri şehri arşınlayarak, gözleyerek üretirler. Ama bu hayallerinde yarattıkları İstanbul değil, gözleriyle gördükleri, sigara izmaritleri, rögar kapakları, gecekonduları, polisleri, yerlerinden edilmiş kalabalıklarıyla itiş kakış yaşadıkları İstanbul’un gerçek estetiğidir.

İstanbul’un 2010 Kültür Başkenti seçilmesi, bir sürü müzenin ardı ardına açılması, pek çok serginin yapılması ve kültür hayatımızın sürekli etkin olmasının getirmiş olduğu çeşitlilik ve hareketlilikten hepimiz öyle ya da böyle faydalanıyoruz. Eskiden olduğu gibi Venedik Bienali’ne gidebilenler ve gidemeyenler diye üstünlük üzerinden bir takım ayrımlara maruz bırakılmıyoruz, çünkü neredeyse dünyanın her yerinden sanatçılar zaten İstanbul’a akın etmiş durumda. Bu İstanbul’a geç gelmiş aşk elbette ki her aşk gibi bir gün sona erecek, tüketiciler yiyip bitirdikleri kentimizden başka keşfedilmemiş mecralara akacaklar, bu kapitalizmin olmazsa olmazı. Fakat önemli olan bu sürecin uzunluğundan çok bu verimlilikte ortaya yeni oluşumların çıkması, yeni düşüncelerin ortamı hareketlendirmesi ve uluslar arası camianın gönlü İstanbul’dan geçse bile geride bu devinimi sürdürecektir elemanların kalması.

İşte bu gelişmelerde 2010 için büyük bütçelerle hazırlanan şaşalı projelerden, marka sergileri ve lokantaları ile tüketici çeken büyük müzelerden, dünyanın her tarafından sanatçı getiren kültür merkezlerinden çok daha etkili değişiklikler yapma potansiyeline sahip bir hareketlenme var: sanatçı girişimleri. Sanatçı girişimleri bir araya gelme nedenleri ne olursa olsun kurulu sistem dışında bazı işler üretmenin peşindeler. Tam da bundan dolayı, tüketilmek

üzere tabağa yerleştirilmiş İstanbul için farklı şeyler yapabilme kudretine sahipler. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi sanata hâkim olan piyasa ve iktidar ilişkisi içerisinde olmama gayretindeler, bu nedenle de günümüzde piyasa ile bütünleşmiş kurumların karşısındalar. Sanatçı girişimleri aslında her döneme göre değişiklik arz eden sanat ve kurum ilişkisi içinden çıkmış, kurum kavramını da farklı bir noktadan ele almış ve sanatı da bu sürece dâhil etmiş oluşumlardır.

SANAT KURUMLARINA GENEL BİR BAKIŞ:

Bu durumda biraz sanat ve kurum ilişkisine bakmak gerekli olabilir. Sanat Aydınlatma ve modernite ile zanaattan ayrılır, işlevsel konumunu eğitsel ve estetik değere bırakır, özerkleşir ve zaman içinde geliştirdiği üniversite, müze, galeri, yayın gibi mekanizmalarla da kurumsallaşır. Sanat adı verilen kurum, iktidarı ve dolayısıyla yüksek burjuva kültürünün değerlerini yüceltirken, alt kültürün de bu gruba ait olabilme hırsını perçinler. Herkese açık kamusal alanlarda yapılan “eğitim”, aristokrat normlarının güçlendirilmesine ve devlete uyumlu vatandaşlar yaratılması ütopyasının vazgeçilmezi olur.

Bu meşrulaştırma aracılığı ödevi, 20. yüzyılda her ne kadar manifestolarıyla ortalığı kasıp kavuran avangard hareketlerle kesintiye uğrasa da devam eder. Çünkü geç kapitalizmle iktidarı azalan burjuva sınıfı ve küçülen devletin yerini alan şirketler sanat kurumunun sahip olduğu işlevi devralıp sosyal statüsünden yararlanmaya başlarlar. Bununla da kalmaz, sanat kurumunu şirketsel işleyişe göre yeniden şekillendirirler. Böylece, sanat ve kurumlar arasındaki ilişki serbest piyasa ekonomisi içinde sürüklenen, tüketmeye aç “*yeni kapitalist kimlik*”lere göre şekillenir (Sennett, 2006). Neo-liberalist kültür endüstrisi içinde şirketler, sanata daha önce bahsedilmiş olan homojen bir kamuya hizmet yanılışmasını popülist söylemlerle güçlendirerek kendini meşrulaştırır. Hâlbuki “herkese açık” bu kamusal alanlar, ne demokratiktir ne de kitlelere açıktır. Habermas’ın homojen olarak tanımladığı kamusal alan analizine karşılık Negt ve Kluge için kamu aslında heterojendir ve toplumun farklı kesimlerine aynı derece ve biçimlerde açık olmayan bir parçalı kamusalıktan söz etmek gerekir (Jameson, 1988). Dolayısıyla sanat şirketlerinin benimsediği popülist yaklaşımlar kapsayıcı gibi görünse de, aslında sanatçıları ve takipçilerini kurumsal ve kâra yönelik hedefe uygunluğuna göre sınıflandırarak bunun dışında kalanları yok sayacak kadar dışlayıcıdır.

TÜRKİYE’NİN YENİ SANAT DÜZENEĞİ

Bahsedilen süreçte Türkiye’de sanata hamilik eden bir burjuva sınıfının oluşmamış olması en temel fark olarak akılda tutulabilir. Bunun yerini devlet alır, sanatı da yeni geleneklerin inşa sürecine dâhil eder ve kendi eliyle kurumları oluşturur. Sanat ve sanatçının var olması, devletin çağdaşlaşma programı içerisinde istihsal ettiği şemayı takip etmekten geçer. Bu süreçten şirket destekli sanat kurumlarına geçiş geç ama ne yazık ki küreselleşmenin etkisi ile çok hızlı biçimde gerçekleşir. Fakat sanatçıların izlemesi gereken yolda fazla bir değişiklik olmaz. Şirketlerin prestij kazanma programı için inşa ettikleri şema içine yerleşmek zorunda bırakılırlar. Dolayısıyla zamanında devlete bağımlılıktan musdarip sanatçılar, bir anda şirketlerin yıllık bilânçolarına dâhil edilir.

Böyle bir düzende avangard olmak hiçbir zaman kolay olmaz. Devlet eliyle kendini sanatçı mertebesinde bulan bireyler, hamisine maddi ve manevi olarak o kadar bağımlıdır ki eleştirel, öncü ve program dışı üretimler yapma gücü neredeyse yoktur. Kültür endüstrisine dâhil olduğunda ise piyasa sadece ona uyanın elinden tutar. Belki de devlet ve piyasa arasında kalmanın gerilimi Türkiye’de ilk defa sanatçıların uyumsuzluk göstermelerine ve avangard

oluşumlar yaratmalarına ön ayak olur. Böylelikle Batı ülkelerine benzer biçimde, Türkiye’de de kendini bir yere bağlı hissetmeyen, orta yol dışında söyleyecekleri olan, kurumlara girmeyen ama birey olarak var olmak isteyen kişiler bir araya gelerek sanatçı girişimleri oluşturmaya başlar. Oda Projesi, PiST, Bas, Masa, Altı Aylık, K2 gibi sivil örgütlenmeler sanat piyasasınca kabul görmüş alternatif nefes alma alanları oluşturur. Bu sanatçı girişimleri, cemiyet ve birlik mantığında bir araya gelip üretim yapmaktan çok farklıdır. Bunlar kimliği olan, aktivist ve protest, köksüz ve bağımsız, hatta mekânsız, araştırmacı ve deneysel ortaklıklardır. Sadece olan biteni betimlemeye izin veren, ama olguları eleştirmeye ve değiştirmeye kalkan sanatçıları marjinalleştiren görüşe karşı dururlar. Yaptığı işi kapı başlarını tutanlara değil, istediklerine beğendirmek ihtiyacını duyarlar. Bu ortaklıklar cesurdur, efsanevidir, heyecan vericidir ve amaçları her türlü iktidar merkezinin karşısında kendi ayakları üzerinde durabilmeyi başarmaktır. Zor olan ayakta kalmayı başarmak değil, iktidar ve piyasanın her yere nüfuz eden, kucaklayıcı ve çetrefil ilişkiler ağı karşısında kendini konumlandırıp bunu sürdürebilmektir.

UYGUNSUZ DAVRANIŞLAR

Bu sanatçı girişimlerinden biri olan **Hafriyat** bu duruşu vaat ediyor. Gerçekten de, Hakan Gürsoytrak, Antonio Cosentino ve Mustafa Pancar’ın 1996’da yan yana gelmeleriyle tohumları atılan Hafriyat farklı yol ve biçimlerde, gittikçe de genişleyerek mevcut düzene karşı “uygunsuz” davranışlar sergilemeye devam ediyorlar. Sanat camiasının öngördüklerini sorguladıkları için dışlanan ve dışlandıkça sorgulamaya devam eden çekirdek Hafriyat, var olabilmek için kendi inisiyatifinde hareket etmeye karar verir. Ne geleneksel ne modern olamadıklarından “melezleşerek” bu iki gruba da alternatif bir yol izler (Çalikoğlu, 2007). Belli bir gruba dâhil olmadan kendi başlarına hareket ettikleri için tepki görmüşler; kimseye danışmadan sergi açtıkları için “büyükleri” tarafından azarlanmaya kadar varan kınamalara maruz kalmışlar. Sonuçta yollarını benimsemelerinde ve kendilerini “neyin” alternatifi olarak gördüklerini konumlandırılmalarında bu tepkilerin etkisi büyük olur. Bu dışlanmışlık duygusu var olan ana çizgideki hiçbir “takım”a dâhil olmamak, orta yol politikası gütmemek, ayrımcılık/kayırmacılık yapmamak ve bunlara bağlı olarak da amatör bir yapı benimsemeyi doğurur Hafriyat’ta. Bu amatörlük üretimlerde değil, Hafriyat’ın iç işleyişinde ön plana çıkar. İktidardaki sanat merkezlerinin tersine Hafriyat tam anlamıyla “patronsuz” bir oluşum olmanın peşinden gider. Her ne kadar çekirdek bir ekip olsa da bu kişiler asla karar verici otorite ve iktidar odağı olmayı seçmez. O yüzden de sergilerin küratörü yoktur. Temanın karar verilmesinden gruba kişilerin dâhil edilmesine kadar her konuda tartışmaya, karşılıklı eleştirilerle beslenmeye ve onun üretici devinimine kendini bırakır grup. Herkes bir taraftan kendi kimliğini korurken diğer taraftan da Hafriyat’ın temeline sadık bir alt yapıyı koruyarak devam eder. Bu yüzden de iktidar hırsı yerine üretim tutkusunu ön plana almış, egosundan sıyrılabilmiş her sanatçıya açık bir deneysel oyun alanı yaratır. Kendi içinde patronsuz olduğu kadar dışarıdaki patronlara da uzak durur. Sponsor peşinde koşmaz ama kendi kimliklerine uygun sponsorları da dışlamaz. Böylece kataloglar çıkarır, “İstanbul Defterdarları” ve Birgün’de yayınlanan karikatürlerden derlenen “Hafriyat Ameleleri”ni Hafriyat Yayınları olarak bastırır ve son olarak da büyük uğraşlar sonucunda Karaköy’de bulunduğu mekânda “Çeşitli Sanatlar Âlemi”ni açarak oyun alanını daha da genişleteceğinin işaretlerini verir.

SOKAĞA AÇIK ALAN:

Hafriyat sadece iç örgütlenmesi ile devlete ve sanat piyasasına karşı mesafeli durmaz, sanatı algılayışı da farklıdır. Üretimlerinde görülmesi gerekeni değil, var olanı ortaya koyar ve hatta

bir adım daha ileri giderek işleriyle toplumu eleştirme cüretini gösterir. Zeytinoğlu'nun yerinde deyimiyle İstanbul "flaneur"leri şehri arşınlayarak, gözleyerek üretirler (Zeytinoğlu, www.art-hafriyat.com). Ama bu hayallerinde yarattıkları İstanbul değil, gözleriyle gördükleri, sigara izmaritleri, rögar kapakları, gecekonduları, polisleri, yerlerinden edilmiş kalabalıklarıyla itiş kakış yaşadıkları İstanbul'un gerçek estetiğidir. Gürsoytrak'ın kendi ifadesiyle "sanat tarafından aşağılandığı ya da yanlış bulunduğu için bakılmayan ve görüş alanının dışında tutulan konulara, mekânlara ve izlere" çevirir bakışlarını (Gürsoytrak, www.art-hafriyat.com). Bu nedenle kolayca algılanamı değil, unutulmuş "an"ın detaylarını sunar, yeninin eskiyi alt ettiği zamanlarda ayrıntı ve izlerle sanatın bellek oluşturma kudretini hatırlatır. Böylelikle de Sait Faik'in hikâyelerindeki gibi çöpçü ve köpeğinin detayında İstanbul'u kendi sanatının gözlerinden belgeler.

Bu sanat piyasasınca kabul görmeyen konular üzerine yarattıkları üretimleri sadece kültürel kapitale sahip bir "hedef kitle" ile paylaşmak yerine yine sanat piyasasının hiçe saydığı farklı izleyicilerle iletişime geçmeye çalışır. Bu anlamda heterojen bir kamusal alan yaratma çabasıdır. Seçilen temalar ve işlerindeki gündelik hayata dair ayrıntılar sokaktaki insana hiç de yabancı değildir, tam da onunla konuşabilmek için üretilmiştir. Fakat bu üretimlerin de izlenebilmesi için de yine sokağa açık bir alanın ihtiyacı vardır: işte "Çeşitli Sanatlar Âlemi" Karaköy'deki herhangi bir dükkândan farklı olmayan düzenlemesi ile kapısı her zaman ve herkese açık bir kamusal alan olarak yaratılır.

Hafriyat bu noktaya pek çok sorun evresini atlatarak gelmiştir kuşkusuz. Fakat asıl mücadele şimdi başlamıyor mu? Çünkü kendisini muhalif bir konuma yerleştiren bir grubun popülerlik kazanması ile aslında altın anahtar elden kayıp gidebilir. Geniş bir kitle tarafından izlenmeye başlanınca ne yazık ki piyasa bu ilgiyi değerlendirmenin yollarını arar, bir biçimde bu ilgiyi de tüketime dönüştürmeye çalışır, moda kavramı ile bu alternatifliği de sömürür, zaman içinde beklenmedik biçimde sanat piyasasını besleyen bir damar haline bile getirmeye bile muktedirdir. Bu olasıdır ama kaçınılmaz mıdır?

Bu noktada çözüm belki de alternatif bir kurumsallaşma sürecinde yatıyor olabilir mi? Tabii ki kurum olmama ve muhaliflik hali sanatçılara çok daha çekici ve hatta efsanevi geldiği aşikârdır. Hâlbuki kurum kolektif ve birey arasında ilişkiyi kuran bir araçtan başka bir şey değildir. Ama sorun kurumsal bir yapılanma halinde değil, kurumların kendilerini sistemle bütünleşme seçimlerinde yatar. Son dönemdeki şirket kültürüne eleştirel "yeni kurumsallaşma" teorilerini benimseyen kurumlar farklı duruşları ile muhalif olmayı sürdürür. Kurumsallaşma yapısını kendi özgün alt yapılarına uyarlayarak sistem içinde var olmaya devam ederler.

Zaten sivil örgütlenmeler aynı sorunları paylaşan, benzer programları olan ve ortak bir kod ile bir arada duran oluşumlar değil midir? Bu açıdan bakıldığında Hafriyat'ın yazılı olmasa bile zaman içinde gelişmiş olan sponsorlara, sanatçının bakış açısına, yaratım sürecine dair bazı belirli ortak söylemleri var ve bu ortak koda göre bazı paylaşımlar yapıldığı da rahatlıkla söylenebilir. Dolayısıyla aslında Hafriyat'ın şu anda bile kurumsal bir kimliği vardır. Tabii ki bu kimlik ve ortak kod esnek, değiştirebilir, tartışmalarla şekillenebilir, ama aslında bütün bu süreçler kurumsal bir alt yapı üzerine oturtulduğunda da gerçekleşebilir. Önemli olan bu alternatif kurumsallaşmayı sağlayabilmektir. Hafriyat belki o zaman bir efsane olmaktan çıkar, gerçekliğe bürünür, ama sanat piyasasını borsa gibi yöneten büyük ağızlı şirketlerin karşısında kendi kuralları olan, farklı bir yönetime sahip, sağlam ve yıkılması güç, sistemi sürekli olarak rahatsız eden, uygunsuz bir kurum olarak da köklenebilir. Bu durumda tabii ki

Hafriyat'ın nasıl bir yol izleyeceği yine kendi içlerinde oluşturdukları etkileşimlerle ortaya çıkacaktır. Ama unutulmamalıdır ki her girişim, kendine inanan kimselerin varlığı ile sürer. Hafriyat ve diğer tüm sanatçı girişimlerinin de sponsora değil, onları takip eden meraklılara ve ilgilere ihtiyacı var. Dolayısıyla İstanbullular olarak bu sürece tanık olmak yerine, ona dâhil olmak daha yerinde olmaz mı?